

İMAM MATÜRİDİ VE FAHREDDİN ER-RAZİ'DE FATİHA SURESİNİN TEFSİRİ

Hamdi GÜNDOĞAR*

Öz

İmam Matürîdî ve Fahreddin er-Razî farklı kalam ekollerine mensup müfessir ve mütekellim olan iki İslam âlimidir. Bu müellifler dirayet tefsir usulünü benimsemiş olmalarına rağmen Fatiha suresinin tefsirinde daha önceki müfessirlerin nakillerine yer vermişlerdir. Matürîdî ve Razî'nin Fatiha suresi tefsirlerini şöyle özetlemek mümkündür. Fatiha Mushaflarda ilk sırada yer alan suredir. Fatiha ayet sayısı itibarıyla kısa olan ancak anlam itibarıyla çok şeyler ifade eden bir suredir. Fatiha'da Allah'ı övmenin yanında O'nun uluhiyet ve rububiyeti beyan buyrulur ve Allah'ın ahiret gününün yegâne sahibi olduğu belirtilir. Fatiha'da kendisine ibadet edilecek ilahın sadece Allah olduğu ve yardım istenecek tek ilahın Allah olduğu kuvvetli vurgu ile ifade edilir. Fatiha'nın ikinci yarısında kul Allah'tan kendisini nimet verilenlerin yolu olan dosdoğru yola ulaştırmasını ister ve Allah'ın gazabına uğrayanların ve sapmışların yolundan da uzak tutmasını Rabbinden diler.

Anahtar Kelimeler: Fatiha, Matürîdî, Razî, Övgü, Malik

COMMENTARY OF AL-FATIHA BY IMAM AL-MATURIDI AND FAHREDDIN AR-RAZI

Abstract

Imam Maturidi and Fahreddin er-Razi are two Islamic scholars who are the commentators and followers of different kalam schools. Although these authors have adopted the method of acumen commentary, they have included quotations from previous exegetes in their commentaries. It is possible to summarize the excerpts of surah al-Fatiha by Maturidi and Razi as follows. Fatiha is the first surah of the Qur'an. Fatiha is short as of the number of verses but it is rich in terms of meaning. In Fatiha, besides praising God, his uluhiyat and rububiyat is put forward and it is stated that Allah is the sole possessor of the Day of the Hereafter. In Fatiha, it is expressed with a strong emphasis that the god to be worshiped is only God and that Allah is the only god to be called for help. In the second half of the Fatiha, the servant wants Allah to lead him to the straight path. Human asks his Lord to keep him away from those who stray to his wrath and from the way of the deviants.

Keywords: Fatiha, Maturidi, Razi, Praise, King.

* Prof. Dr. Adıyaman Ün. İslami İlimler Fak. Kalam ve İslam Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.
hgundogar@adiyaman.edu.tr.

Giriş

Fatiha, Kur'an'ın başlangıç suresidir. Fatiha'nın başında da besmele vardır. Besmele ile başlamak, Allah'ın ismi ile O'na sığınarak, ondan yardım ve muvafakiyet bekleyerek okumak anlamındadır. Müslümanın Allah'ın kitabını Allah'ın adıyla okumaya başlaması ona diğer bütün iş ve eylemlerinde besmele ile başlama ilkesini kazandırır. Besmele ile insan Allah'a sığınarak, O'na yönelerek, O'na teslim olarak işlerine başlamış olur. Bir işten hayır beklemek, o işin faydalı olmasını ummak ancak o işe besmele ile başlamak ile olur. İnsan kendi varlığını ve hayatında kullandığı bütün imkânları borçlu olduğu Allah'a bir şükürün nişanesi olarak da işlerine besmele ile başlar.

“Ümmü'l-Kitab” olan Fatiha suresi övgünün en güzeliyle Rahman ve Rahîm olan Allah'a hamd etmek, Allah'ı birlemek, Allah'ın uluhiyeti ve Rububiyetini en güzel şekilde ikrar ile başlar. İsimlerinden biri “Es-Seb'ul'-Mesanî” olan Fatiha'da, Ahiret gününün malikinin Allah olduğu gerçeği beyan edilir. Diğer bir ismi “el-Vâfiye” olan Fatiha'da ibadet edilecek tek yaratıcının, yardım ve hidayet istenilecek yegâne mercinin Allah olduğu esası kuvvetli bir vurgu ile belirtilir. “El-Kenz” ismiyle de anılan Fatiha'da bunlardan başka, ibadeti Allah'a özgü kılmak ve bunda samimi davranmak türünden olmak üzere kullar için gerekli olan hususlar ifade edilir. Fatiha suresi Allah'tan kendisini dosdoğru yola iletme ve Allah'ın razı olmadıklarından, sapmışlardan uzak tutma duası ile son bulur.

Fatiha suresi Kur'an'ın anlam bakımından en yoğun olan ve çok sayıda bilgi ve hikmeti içinde barındıran suresidir. Bundan dolayıdır ki müfessirler, Fatiha'nın tefsirini nakli ve akli olarak bütün vecihleriyle yapmaya çalışmışlardır. Allah'ın muradını en iyi şekilde dile getirmek için müfessirler büyük cehd ve gayret sarf etmişlerdir. Bu makalede İslam düşünce tarihinde önemli yeri olan, mütekellim ve müfessir sıfatlarına sahip iki önemli müellifin Fatiha suresiyle ilgili tefsirlerini ele alacağız. Bunlar Matüridî Kelam ekolünün kurucusu İmam Matüridî ve Eş'arî kelam âlimi ve müfessiri Fahreddin er-Razîdir. Farklı kelami düşüncelere sahip olan ve farklı zamanlarda yaşayan bu müelliflerin ortak yönü mütekellim ve müfessir olmalarıdır.

1. Fatiha'nın Başındaki Besmele

Neml suresindeki hariç, 'Besmele'nin, Kur'an'dan bir ayet olup olmadığı tartışmalarının yanı sıra Fatiha'nın başındaki 'besmele'nin de Fatiha suresine ait olup olmadığı tartışılmıştır. Müfessirler ile diğer âlimler arasında her iki hususta da farklı görüşler mevcuttur.

Müfessirlerin naklettiğine göre Medine ve Basra kıraat âlimleri ile Kûfe fakihleri 'besmele'nin Fatiha'dan bir ayet olmadığını söylerken, Mekke ve Kûfe kıraat

âlimleri ile Hicaz fakihlerinin ekserisi 'besmele'nin Fatiha'dan bir ayet olduğunu ifade etmişlerdir.¹ Matürîdiyye kelimeler ekolünün kurucusu sayılan ve aynı zamanda müfessir olan Ebu Mansur el-Matürîdi'ye göre 'besmele' Fatiha'dan değil Kur'an'dan bir ayettir. Matürîdî, 'besmele'nin ayet oluşuna Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadisi delil getirir. Hz. Peygamber bir gün Übey b. Ka'b'a "Sana öyle bir ayet öğreteceğim ki benden önce Süleyman b. Davud hariç kimseye inmemiştir" demiş ve bir ayağını mescidden dışarı atmış, ardından Ka'b'a, "Kur'an hangi ayetle başlamaktadır?" diye sormuştur. Übey, "Bismillahirrahmanirrahim ile" deyince Hz. Peygamber, "İşte sözünü ettiğim ayet budur" buyurmuştur. Matürîdi'ye göre bu rivayette, 'besmele'nin Kur'an'dan bir ayet olduğunun delili vardır; şayet 'besmele' sureden sayılıyorsa Hz. Peygamber'in Übey b. Ka'b'a bir değil yüz küsur ayet öğretmesi gerekirdi. Yine 'besmele' başında bulunduğu sureden sayılıyorsa, Hz. Peygamber onu Kur'an'ın anahtarı değil sureden bir ayet olarak kabul ederdi.

Matürîdî, 'besmele'nin Fatiha'dan değil de Kur'an'dan bir ayet olduğuna başka bir delil olarak Hz. Peygamber'den nakledilen kutsi bir hadisi ele alır. Söz konusu hadiste Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Namazı benimle kulum arasında ikiye böldüm. Kul, 'Elhamdülillah....maliki yevmid-din'in sonuna kadar okuyunca, -ki bunlar üç ayettir- İşte bu ilk yarı bana aittir" buyurdu. Kutsi hadisin devamında Allah Teâlâ "ihdina'yı sonuna kadar zikrettikten sonra, "Bu da kuluma aittir" dedi. Hadisin bu beyanıyla, Fatiha'nın "ihdina"dan itibaren sonuna kadar olan kısmının üç ayet olduğu sabit olmaktadır. Çünkü surenin ikiye taksimi ancak bu şekilde düzenine girer.²

Mu'tezili müfessir Zemaşeri'nin naklettiğine göre Mekke ve Kûfe kıraat imamlarına ve fakihlerine göre gerek Fatiha'nın gerekse diğer surelerin tamamının başında bulunan 'besmele' müstakil birer ayettir. Zemaşeri'ye göre İmam Şafii (ö. 204/820) ve takipçileri de bu görüştedir. Bu sebeple Şafii'ler namazda 'besmele'yi sesli olarak okurlar. Bu görüşte olanlar şöyle delil getirmişlerdir. İlk Müslümanlar 'besmele'yi mushafa yazmışlardır. Oysa Kur'an'dan olmayan hiçbir şeyi mushafa yazmamayı ilke edinmişlerdi. "Amin" ifadesini de bundan dolayı mushafa yazmamışlardır. Besmele Kur'an'dan olmasaydı onu da yazmazlardı.³

Eş'ari ekolüne mensup kelimci müfessirlerden Fahreddin er-Razi'de İmam Şafii'nin "Besmele, Fatiha suresinin başından bir ayettir ve Fatiha ile birlikte okunması farzdır" görüşünü nakleder. Razi'nin verdiği bilgiye göre İmam Malik ve el-Evzai ise, Neml suresindeki besmele hariç, sûrelerin başındaki 'besmele'le-

1 Bkz. Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, Çev. Komisyon, Ankara, 1988, I/277. Zemaşeri, *el-Keşşaf an-hakaikigavamidi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vucuhi't-te'vil*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1423/2002, s. 25.

2 Maturidi, Ebu'l-Mansur, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, Çev. Bekir Topaloğlu, İstanbul, 2015.1/31-32

3 Zemaşeri, *el-Keşşaf*, s. 25.

rin Kur'an'dan olmadığını, Teravîh namazı dışında, 'besmele'nin namazda ne gizliden ne de açıktan okunamayacağını söylemişlerdir. İmam Azam Ebu Hanife ise, bu hususu açıkça izah etmemiş, ancak besmelenin gizli okunacağını söylemiş, fakat onun Fatiha suresinin ilk ayeti olup olmadığını belirtmemiştir.⁴

'Besmele'nin Fatiha'dan bir ayet mi yoksa Kur'an'dan müstakil bir ayet mi olduğu hususunda Mekke ve Kufe kıraat âlimleri ile Matürîdî'nin görüşleri farklıdır. Kıraat âlimleri 'besmele'yi Fatiha'dan sayarken Matürîdî onu müstakil olarak Kur'an'dan bir ayet kabul etmiştir. Fahreddin er-Razi ise; tefsirinin bir yerinde; "Mütevâtir nakilde, 'besmele'nin Allah'ın indirmiş olduğu bir söz olarak ve mus-hafta onun Kur'an yazısı ile mevcut bulunması sabittir. Buna göre bizim "Besmele Kur'an'dandır veya Kur'an'dan değildir" sözlerimizin hiçbir faydası yoktur"⁵ ifadesini kullanmıştır. Ancak Razi başka yerde 'besmele'nin Fatiha suresinden bir ayet olduğunu belirtir.⁶ Diğer bir yerde ise Razi, Neml suresindeki 'besmele'nin Kur'an'dan bir ayet olduğunu ifade eder.⁷ Sonuç itibarıyla Razi, Matürîdî'den farklı olarak Fatiha suresinin başındaki 'besmele'yi Fatiha'dan bir ayet sayarken, Neml suresindeki ise müstakil Kur'an ayeti olarak kabul etmiştir.

Besmele'nin anlamıyla ilgili olarak Matürîdî bir yorumda bulunmazken Razi, bu hususta Taberi'nin tefsirine benzer bir yorumda bulunur. Taberi' şöyle demiştir: "Besmele'nin "ba" harfi ile başlaması; "Allah'ın ismi ile okuyorum" anlamındadır. Buradaki durum, "Allah'ın ismi ile kalkıyorum veya oturuyorum" lafzındaki gibidir. Besmele'nin "ba" sı, Allah'ın ismine sığınarak, ona tutunarak bir işe başlamak anlamındadır. Allah'ın kitabı Kur'an'ı okuyan herkes Allah'ın yardımı ve tevfiği ile O'na sığınarak onu okur."⁸

Razi, 'bismillah' sözünün tefsirinde Taberi'nin görüşüne benzer olarak; 'Bismillah' sözünün manasının "Allah'ın adıyla başlıyorum" demek olduğunu belirtir ve şöyle der: Burada kolaylık meydana gelsin diye "ابدأ" (başlıyorum) kelimesi düşürülmüştür. Bu nedenle, 'bismillah' dediğinde, sanki sen "ابدأ بسم الله" demiş olursun. Bundan maksat, işe başlamadan önce, işinin kolaylığa, hafifliğe ve müsamahaya dayanmakta olduğuna kulun dikkatini çekmektir. Böylece, sanki Yüce Allah, senin için zikrettiği kelimenin daha başında, onu, seni affedeceğine, sana lütufta bulunacağına delil kılmıştır. Allah lafzı, hükümlerliliğe, kudrete ve yüceliğe işaret eder. Yüce Allah, lafzatullahın peşinden "er-Rahmani'r-Rahim" lafızlarını

4 Razi, Fahreddin, *Mefâtihu'l-gayb*, I/275.

5 Razi, Fahreddin, *Mefâtihu'l-gayb*, I/277.

6 Razi, Fahreddin, *Mefâtihu'l-gayb*, I/281.

7 Razi, Fahreddin, *Mefâtihu'l-gayb*, I/282.

8 Taberi, M.b. Cerir, *Camîu'l-beyan-an te'viliyâi'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1426, 2005, I/73.

zikretmiştir ki, bu da O'nun rahmetinin, kahrından daha çok ve daha mükemmel olduğuna işaretir.⁹

1.1. Fatiha Suresi

Mushaf-ı şerifte ilk sırada yer alan, nuzûl sırasına göre beşinci olan Fatiha suresi Mekkîdir. Bir görüşe göre ise hem Mekkî hem Medenîdir, çünkü bir kez Mekke'de, bir kez de Medine'de nazil olmuştur. Fatiha'nın yedi ayet olduğunda ittifak vardır.¹⁰

Mushaflarda ilk sure olarak yazılmış olması, Kur'an tâlimi ve namazda kıraatın onunla başlamasından dolayı "Fatiha" suresine "Fatihatu'l-Kitâb" (Kitabın başlangıcı, girişi) denilmiştir. Bir diğer tefsire göre ise bütün olarak nazil olan ilk sure olduğu için, ona bu isim verilmiştir.¹¹

Fahreddin er-Razî, "Fatiha"ya ayrıca "Ümmü'l-Kur'an" (Kur'an'ın anası/aslı) isminin verildiğini söyler ve bunu şöyle izah eder: Bir şeyin anası, o şeyin aslı demektir. Bütün Kur'an'ın maksadı dört hususu zihinlere yerleştirmektir. İlahiyat (Allah'ın zatı ve sıfatları), mead (ahretle ilgili konular), nübüvvet ve kaza ve kaderin Allah Teâlâ'ya ait olduğunu bildirmektir. Buna göre Yüce Allah'ın "Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemin errahmanirrahim" ayeti ilahiyata, "Maliki yevmi'd-din" ayeti meada'a, "İyyakene'bu ve iyyakenestein" ayeti her şeyin Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğunu ispata, "İhdina's-siratalmüstekim siratallezineen'amte aleyhim gayri'l-mağdubi aleyhim veledallîn" ayeti de hem kaza ve kaderin varlığına, hem de nübüvvetle ilgili meselelere delalet eder.¹²

Razi'ye göre "Fatiha" suresine "Ümmü'l-Kur'an" isminin verilmesinin diğer bir sebebi şudur: İnsanların ilimleri, ya Allah'ın zatını, sıfatlarını ve fiillerini bilmeye yöneliktir ki bu usûl ilmidir, ya da Allah'ın hükümlerini ve yüklediği mükellefiyetleri bildirmeye yöneliktir ki bu da furû ilmidir veya insanın iç dünyasını temizleme, ruhani nurların ve ilahi mükâşefelere yönelik ilimdir. Kuran'ın maksadı, bu üç çeşit ilmi açıklamaktır Fatiha suresi de, bu üç gayeyi en mükemmel şekilde ihtiva etmektedir.¹³

İmam Matüridi'nin düşüncesinde Fatiha suresi Kur'an'ın anahtarını teşkil eder. Fatiha'nın muhtevası bütün insanlar için vazgeçilmez bir konuma sahiptir. Çünkü bu muhtevada Allah'ı övmek, şan ve şerefle nitelemenin yanında O'nun birliğinin ifade edilmesi, ayrıca kendisinden yardım ve hidayet istenmesi vardır. Anlatılanların içeriğinde temel olarak yaratıcının gerektiği şekilde tanınması ve

9 Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, I/235-236.

10 Bkz. Zemahşeri, *el-Keşşaf*, s. 25.

11 Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, I/245.

12 Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, I/245-246.

13 Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, I/245-246.

layık olduğu biçimde övülmesine dair ilkeler mevcuttur. Zira bütün mahlûkata nimetleri veren Yüce Allah'tır. Her kulun ihtiyacı ve her talep sahibinin arzı O'nun katına yöneliktir.¹⁴

Fatiha, birçok iyilik özelliklerini bünyesinde toplamış bir sûredir. Onun içerdiği her bir özellik de kendi türündeki bütün hayırları ihtiva etmektedir. Fatiha'nın özelliklerinden biri şudur. "*Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur*" manasına gelen "*el-hamdülillahi Rabbi'l-âlemin*" şeklindeki ilk cümlesinde, bütün nimetlere mukabil şükrün sunulması ve bunların ortağı bulunmayan Allah'a nispet edilişi vardır; ayrıca bu cümlede Yüce Allah'a imkan dahiline giren en üst derecede övgü mevcuttur. Bundan başka Fâtiha suresinde Yüce Allah'ın mahlûkatın tamamını başlangıçta yaratması ve onları yaşatıp geliştirmesine yönelik rububiyetinde tek ve bir oluşun ifadesi vardır. Bu da "*Rabbi'l-âlemin*" lafzı ile sabittir. Fatiha suresinde ayrıca Allah'ı şan, şeref ve güzel övgü ile niteleme çerçevesinde kıyamet gününe iman etme esası vardır, bu da "maliki yevmi'd-din" ayetiyle sabittir.¹⁵

Fatiha'da bunlardan başka, tevhid ilkesi, ibadeti Allah'a özgü kılmak ve bunda samimi davranmak türünden olmak üzere kullar için gerekli olan hususlar da mevcuttur. Bunun yanında her türlü yücelik ve şerefin ancak Allah Teâlâ sayesinde elde edilebileceği gerçeği, bütün ihtiyaçların ona arz edilmesi, bunların yerine getirilmesi ve taleplerin elde edilebilmesi için O'ndan yardım istenmesinin ilkeleri vardır. Fatiha'da bir de Allah'ın rızasını sağlayacak yolun talep edilmesi ve tekrarlanan her zaman dilimi içinde azgınlık ve sapıklığa sebep olacak şeylerden korunma istemesi vardır. Bu talep ve istekte bulunurken, Allah'ın hidayet vermesi halinde kimsenin yoldan sapmayacağı, ümit ve korkunun başkasından değil, sadece O'ndan olacağı bilincinin de taşınması gerekmektedir.¹⁶

İmam Matüridi Fatiha'yı genel anlamda Kur'an'ın anahtarı olarak nitelemiş, Fatiha'nın muhtevasının bütün insanlar için vazgeçilmez bir konuma sahip olduğunu belirterek, Fatiha'nın özlü bir şekilde Allah'a övgü ve sena'nın, birliğinin, yardım ve hidayet istenilen tek mabud olduğu gerçeğini ifade etmiştir. Fahreddin er-Razi ise Fatiha'nın isimlerini belirterek onda yer alan temel esasları izah eder. Fatiha'da tevhid ilkesi, ibadeti Allah'a özgü kılmak ve bunda samimi davranmak türünden olmak üzere kullar için gerekli olan hususların yer aldığını beyan eder. Matüridi ve Razi, üslup farklılıkları dışında Fatiha'nın getirdiği temel esasları benzer ifadelerle dile getirmişlerdir.

14 Maturidi, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, 1/33.

15 Maturidi, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, s. 1/36.

16 Maturidi, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, s. 1/36.

2. “Hamd Âlemlerin Rabbi Olan Allah’a Mahsustur.”

İmam Matürîdi, Fatiha'nın bu ilk ayetinden murad-ı ilahi; Allah'ın kendi zatını övmüş olması ihtimalidir der. Bunun sebebi, insanların O'nun zatından ötürü hamd ve övgüye layık olduğunu anlaması ve O'na hamd etmesidir. Eğer “benzeri bir davranış insanlar için makbul olmadığı halde Allah'ın kendisini övmesi nasıl mümkün olabilir” denilirse, şöyle cevap verilir: Bu durum iki sebeple mümkündür. Birincisi, Allah övgüye başka biri sayesinde değil zatından ötürü layıktır. Bu ilahi beyanda Allah'ın kendi zatını övmek suretiyle insanları nezdine yaklaştıracak davranışı tanıtmayı ve bu yolla onların Allah'ı övmesi söz konusudur. Diğer varlıkların övgüye layık olması ise ancak Allah sayesinde gerçekleşebilir. Şu halde diğer varlıklar övgülerini kendilerine değil O'na yöneltmek durumundadır, çünkü onlar övgüye bizzat değil Allah'ın lütfuyla mazhar olmuşlardır. İkincisi; yüce Allah hamd ve senaya layıktır, çünkü O'nda bir kusur ve afet yoktur ki kendisine eksiklik getirmiş olsun, ayrıca O, herhangi bir emre de muhatap değildir. Kul ise kendisinde belirecek kusurlar ve gelebilecek afetlerden uzak değildir; ayrıca kul emri yerine getirmekle övgüye mazhar olurken onu terk etmekle de yergiye maruz kalır. İşte bu durumlarda eksiklik söz konusudur. Yapılması gereken şey, rahmetiyle kuşatması ve kusurlarını bağışlaması için Allah'a sığınıp yakarıştaki bulunmaktır.¹⁷

Matürîdi'ye göre “hamd” lafzı iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi; İbn Abbas'tan gelen rivayettir. Buna göre “*elhamdülillah*”, “yaratıklarına olan lütufları sebebiyle şükür Allah'a mahsustur”, anlamına gelir. Ayetin yorumu da Allah'a şükretmeyi emretme şeklinde olur. Bu aynı zamanda elden gelen bütün imkânları kullanmak suretiyle itaatkâr olmayı içerir. İkincisi; hamdin aziz ve celil olan Allah'a senâ, övgü ve layık olduğu şekilde nitelendirilmesidir. Ayrıca nimetleri sadece Allah'tan bilmek, kullarına lütuf ve ikramda bulunma konusunda ortağının olmadığına kesinlikle hükmetmek suretiyle şanına yakışmayan şeylerden O'nun tenzih edilmesi manasını taşımasıdır. Hz. Peygamber'in şu hadisi bu ikinci yorumu doğrular niteliktedir. “Aziz ve celil olan Allah şöyle buyurur: Namazı benimle kulum arasında ikiye ayırdım. Kul, ‘*el-hamdülillahirabbi'l-âlemin*’ dediğinde Allah Teâlâ, ‘Kulum bana hamdetti’ buyurur.”¹⁸ Burada Allah Teâlâ, “hamdi” nakledildiği konumda kılmış ve iki açıdan onu kulum yaptığı bir övgü olarak kabul etmiştir. Birincisi, kul, rububiyeti âlemin tamamında Allah'a nispet etmiş ve diğerlerinden nefyetmiştir. İkincisi, Allah Teâlâ Fatiha'yı “salât” diye isimlendirmiştir. Salât kelimesi ise övgü ve duanın ismidir, bu da yerginin aksi ve karşıt anlamlısıdır.¹⁹

17 Maturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, s. 1/37.

18 Malik b. Enes, *Muvatta*, “Nida”, 37; Müslim, “Salat”, 38.

19 Maturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, s. 1/38.

Matürîdî'ye göre “*Rabbi'l-âlemin*” tamlamasında Allah'ın bütün âlemlerin Rabbi olduğunun beyan edilişi vardır. Eskiden gelip geçenler, sonraya kalanlar, geçmişte var olanlar, gelecekte var olacakların hepsi. Kimse bu beyanı yalanlamaya dair bir şey söylemeye veya rububiyetin bir kısmını kendisine nispet etmeye güç yetirememiştir. Bu durum Allah'tan başka Rab olmadığını ve âlemde O'ndan özge bir yaratıcının bulunmadığını göstermektedir; zira ilk önce yaratıp icad eden bir hakim veya ilahın bulunup da bu fiilini zatına nispet etmemesi, kendisine ait olanı başkasınınkinden ayırıp bildirmemesi ve başkası sayesinde değil, kendi zatiyla varlık kazanan yaratıkların konumunu belirlememesi mümkün değildir. “*Onunla beraber hiçbir tanrı yoktur. Aksi takdirde her tanrı kendi yarattığını sevk ve idare eder...*”²⁰ mealindeki ayetin anlamı da aynı mahiyettedir. İşte bu husus ve buna ek olarak birbirine zıt birçok şeyin bir arada bulunmasına rağmen tabiatın idare edilişinde gözlenen ahenk, tabiat varlıklarının hayatlarını sürdürebilmeleri için birbirine muhtaç olmaları, birinin faydalarının diğerinin varlığına bağlı kalması, bunlardan başka aralarında ilişki bulunan nesnelere uzak mekânda yer tutması ve karşıt durumda bulunması, sözü edilen her şeyin yöneticisinin bir olduğunu göstermektedir.²¹

Matürîdî, ‘Fatiha’nın ilk ayetini, Allah’ın kendi zatını övmüş olması şeklinde tefsir ederken, Fahreddin er-Razi, söz konusu ayette ifade edilen hamd-ü sena’nın Allah Teâlâ’nın hakkı ve mülkü olduğu tefsirini yapar. Razi’ye göre Yüce Allah, kullarına olan sonsuz nimet ve lütufları sebebiyle hamde layık ve müstehak olan yegâne varlıktır. Buna göre “*elhamdülillahi*” sözümüzün manası şudur: Hamd, Allah’ın zatından dolayı müstehak olduğu bir haktır. Hamd kalbin bir sıfatı olmaktan ibarettir. Bu da övülen varlığın üstün, nimet veren, tazim ve ihtirama layık olduğuna inanma sıfatıdır. Bunun için insan kalbi Allah’ın azametini yakışan ta’zimin anlamından habersiz olduğu halde “*elhamdülillahi*” derse, yalancı olmuş olur. Çünkü o, hakikatte böyle olmadığı halde, hamdedici olduğunu söylemiştir. Ama kul, bu ta’zimin manasından ister haberdar olsun, ister olmasın, “*elhamdülillahi*” dediği zaman doğru söylemiş olur. Çünkü bunun manası, “hamd”in, Allah’ın hakkı ve mülkü olduğudur.²²

Allah Teâlâ övgüyü kendi nefesine nisbet ederek, önce “*elhamdülillahi*” dedi, sonra “*Rabbi'l-âlemin*” diyerek kendisini âlemlere nisbet etti. Bunun anlamı şudur: “Ben “övgüyü” seviyorum, bu sebeple onu, Benim mülküm olduğu için kendime nispet ettim. Sonra Kendimi zikrettiğim zaman, bunun peşinden Kendimi âlemlerin Rabbi olarak tanıttım.” Bir kimse bir zatı, bir tek sıfatı ile tanırsa, o,

20 Mü'minun, 23/91

21 Maturidi, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, s. 1/40.

22 Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, I/308.

sıfatların en güzelini ve en mükemmelini söylemeye gayret eder. Bu, Allah'ın, âlemlerin Rabbi oluşunun, O'nun en mükemmel sıfatı olduğuna delalet eder.²³

3. “Rahman ve Rahim Olan Allah”

İmam Matürîdi, Fatiha'nın “*Rahman ve Rahim olan Allah*” ayetinin tefsirinde Allah'ın rahmetinin en üst derecede olduğunu anlatır. Ona göre “*Rahman ve Rahim*” den her birinin anlamı; Allah'ın lütuf ve ihsanına her birisinin diğerinden daha çok işaret etmesidir. Bir bakıma bu iki ismin yan yana gelmesi en üst noktada lütfun ifadesini amaçlamıştır, öyle ki her birinde bulunan ilahi lütfü tam anlamıyla kavramak imkânsız hale gelmektedir. Ya da her bir ismin içerdiği lütfun doruk noktasını belirleyemeyen bir niteleme anlamı kastedilmiştir.²⁴

“*Rahman*” ismine sadece Allah Teâlâ layık olup başkası onunla isimlendirilemez, “*Rahim*” ise başkasına isim olarak verilebilmektedir. Buna bağlı olarak “*Rahman*” zatı, “*Rahim*” ise fiili bir isim olarak nitelendirilmiştir.²⁵

Matürîdi ve diğer birçok müfessirin dediği gibi Razi'ye göre de “*Rahman*” ismi sadece Allah'a layık olup başkası onunla isimlendirilemez, ancak “*Rahim*” başkasına isim olarak verilebilmektedir. Buna bağlı olarak “*Rahman*” zatı, “*Rahim*” ise fiili bir isim olarak nitelendirilmiştir. Bununla birlikte her ikisi de rahmet kökünden türemiştir. “*Er-Rahmani'r-Rahîm*” ayetindeki “*Rahman*” ismi kullardan bir benzerinin çıkması tasavvur olunamayan nimetler veren demektir. “*Rahîm*” ise kullardan da benzerinin çıkması düşünülebilen şeylere nimet veren demektir. Allah Teâlâ “*Rahman*” dır, çünkü O, kulun takat getiremeyeceği şeyleri yaratır. O, “*Rahim*”dir, çünkü O, kulun benzerine güç yetiremeyeceği şeyi yapar.²⁶

4. “Ceza ve Mükâfat Gününün Sahibi”

Kıraat âlimleri Fatiha'daki “*مالك*” (Malik) kelimesini farklı okumuşlardır. Kimisi “*Mâliki yevmi'd-dîn*”, kimisi de “*Meliki yevmi'd-dîn*” diye okumuştur. “*Mâlik-i yevmid-dîn*” okuyanlara göre kıyamet gününde birçok melik ortaya çıkacaktır, fakat din gününde gerçek mâlik ancak Allah Teâlâ'dır. “*Melik*”, tebaanın melikidir, “*Mâlik*” ise kulların malikidir. Kul nitelik bakımından tebaa'dan daha aşağıdır. Bu sebeple mâlikiyette bulunan hâkimiyetin, melikiyettekinden daha çok olması gerekir. Böylece de “*mâlik*”in nitelik bakımından melikten daha üstün olması gerekir.²⁷

“*Melik*”in, “*mâlik*”ten daha üstün olduğunu söyleyenlerin delilleri şöyledir: Bi-

23 Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, I/324.

24 Maturîdi, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, s. 1/41.

25 Maturîdi, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, s. 1/42.

26 Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, I/325,328.

27 Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, I/332.

rincisi; belde halkından her biri mâlik olabilir. “*Melik*”e gelince sadece insanların en yüce en üstünlerinden olur. O halde “*Melik*” “*mâlik*” ten daha şereflidir. İkinci-si; daha kısa olduğu için melik lafzı evladır. Öyle vakit olur ki insan bu durumda yalnız melik kelimesini söyleyebilir, “*mâlik*” (diye uzatmaya) vakit yetmeyebilir.²⁸

Fahreddin Razi “*mâlik*”, ile “*melik*” isimlerinin anlam bakımından farklılıklarına dikkat çekerken, Matürîdî, “*Mâliki yevmi’ d-din*” ayetini, Allah’ı henüz mevcut olmayan bir şeye mâlik olmakla nitelemenin delili olarak kabul eder ve bunun da kıyamet günü olduğunu ifade eder.²⁹

Matürîdî’ye göre “*Mâliki yevmi’ d-din*” ayetinin, “hesabın görüleceği ve amelere karşılık verileceği gün” anlamına geldiği noktasında fikir birliğine varılmıştır. Allah Teâlâ’nın “*Amellerimizin karşılığını bulacak mıyız?*”³⁰ ve “*O gün Allah amellerinin tam karşılığı olan cezalarını verecek*”³¹ şeklindeki beyanlarında yer alan “*din*” kavramı da aynı anlama gelir, bu da “dünyada işlenen amellerin karşılığı” (ceza) demektir. Davranışına uygun düşen karşılık ne ise onu bulursun” anlamında insanlar arasında yaygınlaşan söz de bu esasa dayanır. “*Mâliki yevmi’ d-din*” lafzının anlamı, kıyametin zalimlere boyun eğdirilen gün olma gerçeğine dayandırılmış olabilir, zira kıyamet gününün mahiyeti, yüksek mertebesi ve Rabbi’nin nezdindeki üstün konumu bu çerçevede belirginlik kazanır.³²

Sözü edilen ayette Allah Teâlâ’yı henüz mevcut olmayan bir şeye “*mâlik*” olmakla nitelemenin delili vardır ki bu, kıyamet günüdür. Şu halde Allah Teâlâ nitelendirilmeye layık olduğu bütün sıfatlara başkası sayesinde değil bizzat layıktır. Bu sebeple biz, “Allah ezelde yaratıcı, ezelde rahîm, ezelde cömert, ezelde işitendir” demeyi esas kabul ettik, her ne kadar bu sıfatların konusunu oluşturan hususlar ezelde bulunmuyor idiye de. Bunun gibi, “O, ezelde her şeyin Rabb’i ve her şeyin ilahıdır” da deriz, her ne kadar şeyler sonradan vücut buluyorsa da. Benzer bir şekilde bu günden “ceza ve mükâfat gününün maliki” buyurmuştur, hâlbuki sözü edilen gün henüz gelmemiştir.³³

Razî, “*Mâliki yevmi’ d-din*” lafzının anlamını, diriliş ve ceza gününün sahibi olarak ifade eder. Müellife göre kötülük yapanla iyilik yapanın, itaatkârla asinin, Allah’ın emir ve yasaklarına uyan ile uymayanın birbirinden ayırt edilmesi gerekir. Bu da ancak Allah’ın, “*Kötülük yapanları yaptıklarına karşılık cezalandırmak ve iyilik yapanları da en iyi mükâfatla mükâfatlandırmak için*”³⁴, “*Yoksa biz iman*

28 Razi, *Mefâtihu’l-gayb*, I/332.

29 Maturidî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, s. 1/43.

30 Saffat, 37/53.

31 Nur, 24/25.

32 Maturidî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, s. 1/42-43.

33 Maturidî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, s. 1/43.

34 Necm, 53/31.

*edip de güzel amel işleyenleri, yeryüzünde bozgunculuk yapanlar gibi mi tutacağız? Yahut muttakileri günahkârlar gibi mi tutacağız?”*³⁵ ayetlerinde ifade ettiği gibi, ceza gününde tahakkuk edecektir.³⁶

Razî'ye göre Allah'ın “*Melik*” olması, diğer meliklerinkine benzemez. Çünkü diğer melikler herhangi bir şey verdiklerinde mülkleri noksanlaşır ve hazineleri eksilir. Ama Allah'ın mülkü, vermekle, ihsan etmekle eksilmez, aksine artar. Allah, mevcudatın mâliki ve melikidir. O, bu mevcudatı varlıktan yokluğa çevirmeye veya bu mevcudatı bir sıfattan başka bir sığata geçirmeye kadirdir. Bu kudret de sadece Allah için söz konusudur. O halde gerçek melik yalnız Allah'tır.³⁷

5. “Yalnız Sana kulluk eder ve yalnız Senden yardım dileriz.”

Matürîdi, Fatiha suresinin “*Yalnız sana kulluk ederiz*” ayetinin iki şekilde anlaşılabileceğini belirtir. Bunlardan birincisi tevhiddir. İbn Abbas'ın, “Kur'an'da yer alan bütün ibadet kavramları tevhid anlamına gelir” dediği rivayet edilmiştir. Diğer anlam ise buradaki ibadetin Allah'a kulluk edilmesine vesile olan her türlü taatten ibaret olmasıdır. Sözü edilen iki anlam son tahlilde aynı noktada toplanır. Çünkü kulun bütün ibadetlerinde Allah'ı tek mabud olarak tanınması ve hiçbir kimseyi O'na ortak koşmayıp kulluk görevini Allah'a yöneltmesi ve yalnızca O'na ait kılması gerekmektedir. Böylece kul hem ibadette hem de diğer bütün dini davranışlarında tevhid ilkesini uygulamış olur. Yapılan bu yoruma bağlı olarak müminin ümidini, korkusunu ve yerine getirilmesini istediği bütün ihtiyaçlarını yaratıklardan uzaklaştırıp Allah'a arz etmesi gerekmektedir.³⁸

Razî'ye göre “*İyyakene 'budu*” ayetinin manası; “Senden başka hiç kimseye ibadet etmem” demektir. Bu hasır ifadesine birçok şey delalet etmektedir. İbadet tazim göstermenin zirvesinden ibarettir. Bu da ancak kendisinden, nimet vermenin en üstün şekli sudur eden kimseye yakışır. Nimet vermenin en büyüğü ise, faydalanmaya imkân veren hayat ile kendisinden faydalanılan şeyleri yaratmaktır.³⁹ “*İyyakene 'budu*” ifadesi, Allah'tan başka ma'bud olmadığını gösterir. İş böyle olunca Allah'tan başka ilah olmadığı da ortaya çıkmış olur. “*İyyakene 'budu ve iyyakenestein*” sözü buna göre katıksız tevhide delalet eder.⁴⁰

Matürîdi'ye göre “*Ve yalnız Senden yardım dileriz*” ayeti insanın din ve dünya ile ilgili bütün ihtiyaçlarını yerine getirmesi konusunda Allah'tan yardım dilemeyi ifade eder. Ayrıca bu ilahi beyanın “yalnız sana kulluk ederiz” mealindeki

35 Sa'd, 38/28.

36 Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, I/330.

37 Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, I/336.

38 Maturidi, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, s. 1/44-45.

39 Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, I/338.

40 Razi, , *Mefâtihu'l-gayb*, I/340.

ifadeyle oluşan Allah'a sığınmanın ardından, emrettiği kişinin yerine getirmesi ve yasakladığından korunabilmesi için O'ndan yardım dileme anlamına gelmesi de mümkündür. Nitekim insanlar arasındaki yaygın uygulama da aynı çizgi üzerinde seyrediyor. Onlar Allah'tan başarıya ulaştırmasını, yardımını esirgememesini ve dinen yasaklanan davranışlardan korumasını niyaz eder. İyi kulların uygulaması hep bu yolu takip etmiştir.⁴¹

Matürîdî'ye göre söz konusu edilen başarı ve yardımın Allah'tan talep edilmesi, Mutezile'nin insana ait fiillerin yaratılması anlayışına göre doğru değildir. Çünkü kulun mükellef kılındığı şeyleri yerine getirebilmesi için gerekli olan imkânlar kendisine verilmiştir. Mutezile'ye göre yükümlü tutulduğu hususları yerine getirmesi için gerekli olan imkânlardan bir tanesi bile Allah nezdinde kaldığı takdirde kulun mükellef tutulması caiz değildir. Dolayısıyla insanın zaten kendisine verilmiş bulunan bir şeyi istemesi ilahi lütfu gizlemesi anlamına gelir, bu ise nimete karşı nankörlüktür. Sonuç olarak sanki Allah Teâlâ, nimetlerine karşı nankör davranmayı, onları gizlemeyi ve problem çıkarmak için istemeyi emretmiş gibi olur. Allah hakkında böyle bir zan taşımak ise küfürdür.⁴²

Matürîdî atıfta bulunduğu bu Mutezili görüşe katılmadığını şu sözlerle ifade eder: Allah Teâlâ'dan yardım talep eden herkes, O'nun nusreti geldiği takdirde başarısız duruma düşmeyeceği ve O'nun koruması gerçekleştiğinde doğru yoldan ayrılmayacağı konusunda kesin bir kanaat ve gönül huzuru içinde olur.⁴³

Razî'ye göre Allah'ın koruması olmaksızın, Allah'a karşı günah işlemekten alıkoyan güç ve Allah'ın tevfiği olmaksızın, Allah'a ibadet etmeye imkân veren güç olmadığı akli delillerle sabit olmuştur. Bütün insanlar, kudret, akıl, gayret ve talep bakımından eşit olarak, Hak dini ve doğru inancı isterler. Fakat onlardan bir kısmı ancak belli bir yardım ile hakka ulaşmaya muvaffak olurlar. Bu yardımı tayin eden de, ancak Allah Teâlâ'dır. Çünkü eğer bu tayin eden bir insan veya melek olsaydı, bunu devamlı surette tekrar yapardı. *Yalnız senden yardım dileriz*" ayeti, insanların, fiil ve eylemlerinin kendi tasarrufunda olduğu iddiasında olanlara bir cevap teşkil etmektedir. Eğer insan fiillerini tek başına kendisi meydana getirebilseydi, bu konuda Allah'tan bir yardım istenmezdi. Allah'tan yardım istediğimize göre fiil ve eylemlerimizi kesb etmede Allah'ın yaratması da var demektir.⁴⁴ Aynı şekilde insan uzun müddet bir şeyi ister, fakat o şey meydana gelmez. Sonra bir anda veya bir durumda, o şey ortaya çıkar ve kul da böylece ona yönelmiş olur. Bu hal insana, kalbinde o fiili yapmaya sevk eden kat'i bir sebep bulunduğu za-

41 Maturidî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, s. 1/45.

42 Maturidî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, s. 1/45.

43 Maturidî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, s. 1/45.

44 Bkz. Taberi, *Cami'u'l-Beyan*, 1/96-97.

man tecelli eder. İnsanın kalbine bu sebebi düşüren ve bu sebeple karşı olan diğer sebepleri yok eden, sadece Allah'tır. Yardım etmenin manası işte budur.⁴⁵

Matürîdî, *Yalnız Sana kulluk eder ve yalnız Senden yardım dileriz*" ayetlerini tefsir ederken iki esası tespit etmiştir, bunlar tevhid ve itaattir. İnsanların Allah'a ibadet etmede tevhid hassasiyeti göstermeleri, O'ndan başkasına ibadet amacıyla yönelmemeleri onların kulluk borcudur. Yardım isterken de bu isteği sadece Allah'a yöneltmeleri gereğidir. Razi'de bu gerçeği "hasr" kavramıyla ifade etmiştir. Kulluğun ve ibadetin sadece Allah'a yapılacağı ve yardımın da yine sadece Allah'tan isteneceğini belirterek, ilahlığın ve yardım istemenin sadece Allah'a hasredilebileceğini belirtmiştir.

6. "Bize Doğru Yolu Göster"

İmam Matürîdî bu ayetin tefsirinde şunu nakleder: İbn Abbas, Fatiha'nın "*Bize doğru yolu göster*" ayetindeki "*ihdina*" lafzına "erşidna" (bizi irşad et) anlamı vermiştir.⁴⁶ Aslında irşadla hidayet aynı anlama gelir, şu farkla ki hidayet ilahi muhabbet ve rızaya ulaştırma çerçevesinde halkın anlayışına irşaddan daha yakındır, çünkü bu kelime halk geleneğinde daha yaygın bir kullanıma sahiptir.

Matürîdî'ye göre hidayet kavramı üç anlamda kullanılır. Bunlardan birincisi beyandır. Dini konularda beyan Allah tarafından yapılmıştır. Bu sebeple kitap ve sünnette beyan fonksiyonunu yerine getiren çeşitli ifadelerin varlığı karşısında kimse ayet-i kerimede "*ihdina*" kelimesiyle beyan anlamını kastetmez. Ancak Mutezile mezhebinin mensupları bu anlamı benimsemiştir.⁴⁷

İkincisi, Allah'ın kulu doğru yola iletmesi ve hak yolun dışına sapmaktan korumasıdır. Vitir namazında bazı Müslümanlarca kunut duası içinde okunan anlamı da aynı şekildedir. "Allahım! Hidayete erdirdiklerinin içinde bize de daima doğru yolu göster."⁴⁸

Matürîdî'ye göre Allah Teâlâ söz konusu ayetten itibaren surenin sonuna kadar makbul kulların niteliklerini açıklamaktadır. Şayet ayetteki hidayet Mutezile'nin dediği gibi beyan anlamına gelseydi onu ifade eden kısım "*gayri'l-mağdubi aleyhim...*" kısmının aynı statüde olması gerekirdi. Matürîdî, bu durumda Mutezile'nin değil, kendi söylediğinin isabetli olduğunu belirtmektedir.

Hidayetin üçüncü anlamı, hidayeti bizim için yaratmasını isteme anlamında

45 Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, I/352.

46 Bkz. Taberi, *Cami'u'l-Beyan*, I/174.

47 Maturidî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, s. 1/47.

48 Maturidî, Şafii mezhebinin kastetmiş olmalıdır. Onlara göre Kunut duası Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hasan'a öğrettiği şu duadır. "Allah'ım! Hidayete erdirdiklerinin içinde bize de daima doğru yolu göster. Afiyet verdiklerinle birlikte bize de esenlik lütfet ve bizi, senin kader planının içinde yer alan kötülüklerden koru."(Ebu Davud, "Vitr", 5; İbn Mace, "İkamet", 117; Ahmed b. Hanbel, Müsned. I/199-200)

olmasıdır; çünkü hidayet, fiili olması açısından Allah'a nispet edilmiştir. O'nun fiilinin eseri olan her şey yaratılmıştır. Bir bakıma kul şöyle demektedir. "Hidayetimizi yarat!" bu da hidayeti bizim kabul etmemizden ibarettir.⁴⁹

Matürîdî'ye göre Allah'ın mümin olmayı nasip etmek suretiyle zaten hidayete erdirdiği kimsenin onu talep etmesinin iki yorumu vardır. Birincisi, Allah'ın lüt-fettiği hidayetten ayrılmamayı istemektir. İmanın artmasının anlamı da bu çizgi üzerinde seyrederek ki daima iman hali üzere olmak demektir. Bu aynı şeye bakan iki adama benzer. Bunlardan birinin bakışını başka tarafa çevirmesi halinde diğ-gerinin bakışının artış kaydettiğini söylemek mümkündür. Diğer bir yorum ise şöyledir: Hayatın her kademesinde insanın hidayet karşıtı davranışlar sergilemesi endişe edilen bir husustur. Fatiha'da yer alan bu niyaz vesilesiyle Allah kişiyi daima hidayet yoluna iletir. Bu onun için yeniden hidayeti benimseme anlamına gelir, çünkü mümin, her zaman dilimi içinde bir iman hamlesi yapmak suretiyle zıddı olan bir davranışı reddeder. Allah'ın, "*Ey iman edenler! Allah'a... olan imanınızı yeni hamlelerle tazeleyin*"⁵⁰ mealindeki beyanı ve benzeri diğer ayetler de aynı durumdadır. Bu ikinci yorum da ziyade (artırma) manasına alınabilir.⁵¹

"*Sırat*" kelimesi yapılan bütün yorumlarda "yol" anlamına gelmektedir. Allah Teâlâ'nın şu beyanlarında olduğu gibi. "*Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur.*"⁵², "*De ki: İşte bu, benim yolumdur.*"⁵³ Müfessirler, söz konusu ayet-teki sırat kelimesiyle ne kastedildiği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı "sırat Kur'an'dır", bir kısmı da "imandır" demiştir. Hangisi kabul edilirse edilsin, "*sırat*" "eğriliği ve sapması olmadan varlığını sürdüren, içinde çeliş-kiler bulunmayan manevi bir yol"dur. Bu yoldan ayrılmayan, Fatiha'da anlatılan ilahi lütuflara mazhar olur.⁵⁴

"*el-Müstakim*" lafzının anlamını "el-kâim" diye belirleyenler olmuştur, yani "kesin aklî ve nakli delillerle sabit olan"; öyle ki hiçbir karşı fikir onu yok ede-mez. Bir görüşe göre "*müstakim*"; "kendisine uyup bağlılık göstereni doğru yola sevk eden, kurtuluşa ulaştırıp cennete koyan" demektir. Diğer bir yoruma göre ise müstakim; "sayesinde doğru yola girilen" anlamına gelir. Allah'ın şu beyanında olduğu gibi: "*Allah gündüzü nesne ve olayları gösteren (mübsir) kılmıştır.*"⁵⁵ Yani, "nesne ve olayların görülmesine vesile kılmıştır" demektir.⁵⁶

49 Maturidî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, s. 1/47-48.

50 Nisa, 4/136.

51 Maturidî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, s. 1/48.

52 En'am, 6/153.

53 Yusuf, 12/108.

54 Maturidî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, s. 1/48.

55 Yunus, 10/67.

56 Maturidî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, s. 1/49.

Razi'ye göre “*sırat-ı müstakim*” insanın Allah'tan başka her şeyden yüz çevirmiş, bütün kalbi, fikri ve zikriyle Allah'a yönelmiş olmasıdır. Buna göre “*ihdinassırata'l-müstakim*” sözünden kulun maksadı, onu Allah'ın bahsedilen nitelikteki “*sırat-ı müstakime*” iletmesidir. Yani musibetlere sabretme ve bela geldiğinde de bırakıp kaçmayıp sebat etmek hususunda peygamberlerin yoluna uymaktır. Bunlara göre kulun “*Bize Doğru Yolu Göster*” demesindeki maksadı musibetlere sabretme ve bela geldiğinde de bırakıp kaçmayıp sebat etme hususunda peygamberlere uymaktır.⁵⁷

İmam Matürîdî, “*sırat-ı müstakim*”i; beyan, Allah'ın doğru yola iletmesi ile hak yolun dışına sapmaktan koruması ve bizim için hidayeti yaratması şeklinde yorumlarken, Razi, “*sırat-ı müstakim*”i peygamberlerin yolu olan; musibetlere sabretme, bela geldiğinde bırakıp kaçmayıp sebat etme olarak tefsir etmiştir. Allah'tan hidayet isteyerek, O'nun emir ve yasaklarına riayet etmek suretiyle ahirete hazırlık yapmak “*sırat-ı müstakim*”de olmak bir başka ifadeyle dinin yolunda olmaktır.

7- “Gazabına uğrayanların ve sapmışların yoluna değil, nimet verdiği kimselerin yolunu ilet.”

Allah Teâlâ Fatiha'nın bu son ayetinde, kendilerine nimet verilen kimseleri söz konusu etmektedir. Matürîdî'ye göre Allah'ın hidayet lütfetmesi sebebiyle her müminin üzerinde birçok nimeti vardır. Ayette sözü edilenler “*sırat*” kelimesinin “din” anlamına geldiğini göstermektedir, çünkü Allah onu bütün müminlere lütfetmiştir. Bunun yanında ayetin bu kısmını hususi manaya yoranlar da vardır. Bu durumda ayetin anlamı iki açıdan ele alınabilir. Birincisi, Allah onlara, kitaplara ve akli delillere vakıf olmaları açısından lütufta bulunmuştur. Bu yoruma göre “*sırat*”, Kur'an'dan ve çeşitli delillerden ibaret olur. İkincisi, ilahi nimete mazhar kılınanlar din alanında bir özelliğe sahip bulunmuş olur ve onlar bu özellik sayesinde bütün müminlerin üstünde bir yer tutar. Mesela Hz. Davud ve Süleyman'ın, “*Bizi mü'min kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamdolsun*”⁵⁸ şeklindeki sözleri gibi. Bu takdirde “*ihdina*”nın anlamı da bu anlayış üzere olur.⁵⁹

“*Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna*” ayetinde mü'minlere verilen nimeti Fahreddin er-Razi üç kısımda ifade eder. Birincisi; Yalnız Allah'ın yarattığı nimet, yaratmak ve rızık vermek gibi. İkincisi; görünürde bize, Allah'tan başkası tarafından gelen, ama aslında Allah'tan olan nimet. Allah Teâlâ bu nimeti, nimet vereni ve bu nimete vesile olanın kalbinde, bu nimeti verme arzusunu yaratan-dır. Üçüncüsü; bizim itaatte bulunmamız sebebiyle bize ulaşan nimetler. Bunlar

57 Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, I/355.

58 Neml, 27/15.

59 Maturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, s. 1/49.

da Allah'tandır. Çünkü Allah bizi taate muvaffak kılıp taatlere karşı bize yardım etmemiş, bizi onlara iletmemiş ve taatlere mani olacak sebepleri ortadan kaldırmamış olsaydı, bunlardan hiçbirine ulaşamazdık. Buradan da anlaşılıyor ki, bütün nimetler gerçekte Allah tarafından ihsan edilmektedir.

Allah'ın kullarına verdiği ilk nimet, onlara hayat vermesidir. Ancak asıl nimet iman nimetidir. "*Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna*" ayeti, üzerinde Allah'ın nimeti olan herkesi içine alır. Bu nimetten murad din nimetidir. İmanın dışındaki her dini nimet imanın bulunmasıyla kayıtlıdır. İmanı meydana getiren nimete gelince, bu nimetin diğer dini nimetler olmaksızın da meydana gelmesi mümkündür.⁶⁰

"*Gazaba uğrayanların ve sapmışların*" kimler olabileceği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimler ikisinin de aynı olduğunu söylemişlerdir, çünkü doğru yoldan sapmış olan herkes ilahi gazaba müstehak olmuş, gazaba uğrayan her kes de hak yoldan ayrılmış olmakla nitelendirilme konumuna düşmüş demektir. Bazıları da gazaba uğrayanların Yahudiler olduğunu söylemiştir. Yahudilerin özel olarak bu kötü nitelikte anılmaları, Hıristiyanlarda görülmeyen "gerçeğe karşı ısrarlı direnişleri ve azgınlığa varan kibirleri" yüzündendir. Mesela Hz. İsa'nın nübüvvetini inkâr edişleri, onu öldürmek istemeleri, ayrıca Allah hakkında "*Allah'ın eli sıkıdır*"⁶¹ demeleri gibi. Yine Allah'ın Yahudiler hakkında; "*İnsanlar içinde müminlere karşı düşmanlık gösterenlerin en şiddetlisi olarak Yahudilerle müşrikleri göreceksin*"⁶² buyurması gibi. Bunlardan başka puta tapanlara karşı, ileride gelecek bir peygamber sayesinde zafer kazanacaklarını arzu ettikleri ve bunu söyleyip durdukları halde Hz. Peygamber'e iman etmeyişleri, şiddetli direnişleri ve içlerinde nifak hareketinin baş göstermesi; bütün bunlar yüzünden, sapıklık vasfında başkalarıyla ortak bulunmakla birlikte, özel olarak ilahi gazaba da müstehak olmuşlardır.⁶³

Razi'ye göre meşhur olan görüş; "*gazaba uğrayanlar*"ın Yahudiler olduğudur. "*Allah'ın lanet edip aleyhine gazap ettiği kimseler*"⁶⁴ ayeti de bunu göstermektedir. Ayetteki "*sapmışlar*" ise "*Daha önce muhakkak ki saptılar ve birçok kimseyi de saptırdılar. Onlar dümdüz yoldan sapmışlardır*"⁶⁵ ayetinin de gösterdiği gibi Hıristiyanlardır.⁶⁶

Razi ayetin tefsirinde şunları kaydeder: Bu ayet, mükelleflerin üç kısım ol-

60 Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, I/359,362.

61 Maide, 5/64.

62 Maide, 5/82.

63 Maturidî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, s. 1/49-51.

64 Maide, 5/60.

65 Maide, 5/77.

66 Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, I/363.

duğunu gösterir: 1- İtaat edenler. “*Kendilerine nimet verdiklerinin*” sözü bunlara işaret eder. 2- Günah işleyenler. “*gazaba uğrayanlar*” sözü ile bunlara işaret edilmiştir. 3- Allah’ın dini hususunda cehalet ve küfür içerisinde olanlar. “*Sapmışlar*” sözüyle de bunlara işaret edilmiştir.⁶⁷

Allah’ın kullarına olan nimetini Matürîdî, Allah’ın onlara hidayet vermesi ve onları din üzere bulundurması ekseninde yorumlarken, Razî, Allah’ın nimetini, Allah’ın doğrudan yarattığı nimetler, rızık vermesi, başkasından gibi görünen ancak gerçekte Allah’tan olan nimetler ve itaat etmek suretiyle insanın ulaştığı nimetler olarak tefsir etmektedir.

Gazaba uğrayanlar ve sapmışlardan maksadın da hemen hemen her müfessirin yorumladığı gibi, Matürîdî ve Razi’nin tefsirlerinde de gazaba uğrayanlar; Yahudiler, sapmışlar ise Hıristiyanlar olarak belirtilmişlerdir.

Sonuç

Fatiha suresi mahiyeti itibarıyla Kur’an’ın başlangıcı olan ve anlam derinliğine sahip en önemli surelerinden biridir. Lafız olarak yedi kısa ayetten müteşekkil olmasına rağmen, Kur’an’ın çok kısa ancak çok anlamlı bir özeti gibidir. Her ayeti üzerinde uzunca durulması ve yorumlanması gereken bir suredir. Fatiha suresinde Allah’a hamd, Allah’ın isimleri, Ahiret inancı, tevhid, uluhiyyet, rububiyet, iyi ve salih kimselerden olmanın, Allah’ın rızasına nail olmanın duası yer alır. Fatiha’da yer alan hususlar, her biri üzerinde uzun uzun tefekkür edilmesi gereken konulardır. Bu sebeple müfessirler Fatiha’nın tefsirini her yönüyle, her vecihten yapmaya çalışmışlardır.

Farklı kelimelerine mensup olan İmam Matürîdî ve Fahreddin er-Razî Fatiha’nın tefsirinde önemli oranda benzer yorumlarda bulunmuşlardır. Her iki müfessir de dirayet tefsiri müellif olmalarına rağmen nakilden uzak kalamamışlardır. Yeri geldiğinde sahabeden ve önceki müfessirlerden nakiller yapmışlardır. Müelliflerimizin diğer bir ortak yönü; kelamcı olmaları hasebiyle zaman zaman kelam ekollerinin görüşlerine atıfta bulunmuş olmalarıdır.

Matürîdî ve Razi genel itibarıyla Fatiha suresinin evvelinin Allah’a hamdetmeyi, O’na övgü ve sena etmeyi ihtiva ettiğini, sonunun ise Allah’a iman etmekten ve O’na itaati kabul etmekten yüz çevirenleri kınamayı ihtiva ettiğini ifade etmişlerdir. Her iki müellif Fatiha tefsirinde tevhid ve itaate dikkat çekmiş, ibadet edilecek ve yardım istenecek tek varlığın Allah olduğunu belirtmişlerdir. İnsanların ilahlığı ve yardım istemeyi Allah’a hasrederek O’ndan başkasına ibadet amacıyla yönelmemelerinin kulluk borcu olduğunu da ifade etmişlerdir.

67 Razi, Fahreddin, *Mefâtihu l-gayb*, I/365.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ